

5. Бачинин В. А. История философии права : курс лекций / В. А. Бачинин, В. А. Чефранов. – Харьков : Право, 1998. – С. 62-66.
6. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова. П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 5.
7. Майкут Х.В. Литовські статути та їх застосування в Україні / Х. В. Майкут // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2008. – Випуск 2. – С. 8.
8. Паки та Конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Історія українського конституціоналізму (в документах) : Міжнародний Юридичний Форум. – Гута-Синьогора, 1996. – С. 7-10.
9. Weston V. H. Human Rights / В. Н. Weston // Human Rights in the World Community – Issues and Action / eds. Pierre Claude R. and Weston V.H. – 2nd ed. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, р. 5.
10. Рабінович П. М. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії) / Рабінович П. М. // Український часопис прав людини. – 1997. – № 3-4. – С. 14.
11. Горбулін В. П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2007. – 592 с.
12. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2010. – С. 25-26, 29.

УДК 340:159.922:316.754

Ткачук А. С., ОНУ ім. І.І. Мечникова

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРАВОВА ПСИХОЛОГІЯ ЯК СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОСВІДОМОСТІ

У статті з'ясовано, що правова ідеологія вважається основоположним елементом у структурі правосвідомості, а правова психологія – друго-рядним. Визначено, що для молодого покоління характерно переважання ролі правової психології. Розкрита сутність поняття «ілюзорна правова ідеологія». Встановлено, що поведінковий компонент не можна вважати структурним елементом правосвідомості, тому що він являє собою лише більш складну форму правової психології і нічого нового в ідейно-психологічній структурі правосвідомості не утворює.

В статье установлено, что правовая идеология считается основополагающим элементом в структуре правосознания, а правовая психология – второстепенным. Определено, что молодому поколению свойственно преобладание роли правовой психологии. Раскрыт смысл понятия «иллюзорная правовая идеология». Выяснено, что поведенческий компонент нельзя считать структурным элементом правосознания, т. к. он представляет собой лишь более сложную форму правовой психологии и ничего нового в идейно-психологической структуре правосознания не образует.

In the article was determined, that the legal ideology is considered a basic unit in structure of legal awareness, and the legal psychology is considered a secondary. It's detected that the young generation has the dominance of legal psychology role. The sense of meaning «illusory legal ideology is revealed». It's ascertained that the behavioral component can't be considered as the structural unit of legal awareness, as it is just the more complicated form of legal psychology and it doesn't make anything new in ideological-psychological structure.

Правосвідомість є форма ідейно-психологічного відображення та освоєння правової дійсності через систему нормативно-оціночних уявлень і суджень людей про природу й закономірності правових явищ. Як складне явище правового життя суспільства, вона має свою внутрішню структуру, що включає в себе правову ідеологію та правову психологію. Саме ці два основних елементи є реальним виразом правосвідомості в правовому житті суспільства.

Окремі аспекти питання структури правосвідомості розробляли М. М. Полянський, І. Є. Фарбер, В. А. Сапун, І. Я. Дюрягін, С. С. Алексєєв, О. В. Аграновська, К. Т. Бельський, І. Ф. Рябко, Є. В. Назаренко, Г. С. Остроумов, О. А. Лукашева, Т. Я. Нестеренко, Р. С. Байніязов та ін.

Мета статті – з'ясувати, який із структурних елементів правосвідомості – правова ідеологія або правова психологія – є первинним, основоположним, а який другорядним; визначити сутність поняття «ілюзорна» правова ідеологія; встановити, чи можна вважати мотиви поведінки, внутрішні установки і готовність діяти третім елементом у структурі правосвідомості.

Поняття «ідеології» в літературі та наукових дослідженнях має багато смислових відтінків. Значною мірою це обумовлено історією походження та застосування цього терміну. Термін «ідеологія» вперше ввів у науковий обіг французький філософ та економіст Антуан Дестют де Трасі на початку XIX ст. Відповідно поглядів Д. Трасі ідеологія є наукою про те, як свідомість виробляє ідеї з відчуттів. На відміну від своїх попередників він намагався створити вчення про ідеї як науку, яка повинна стояти вище інших соціальних наук та бути для них теоретичним фундаментом, відігравати головну інтегруючу роль

в їх об'єднанні. Д. Трасі переслідував єдину ціль – створити науку, предметом якої були б не просто ідеї, а ідеї істинні, на основі яких можна побудувати розумний суспільний устрій. Але такі ідеї були недостатньо реалістичними і методологічно обмеженими, тому були піддані сумніву, а згодом і взагалі оголошені лженаукою.

У XIX ст. з початком зародження марксизму, його засновники – К. Маркс і Ф. Енгельс, розробляють поняття «ідеологія». Вони розглядають термін «ідеологія» у спільній праці «Німецька ідеологія» й відзначають, що вона має класовий характер й відіграє величезну роль у житті суспільства, прискорюючи (передова ідеологія) або гальмуючи (реакційна ідеологія) його розвиток. Сам термін «наукова ідеологія» належить В.І. Леніну, який застосував його до марксизму, ідеології пролетаріату [1, 79].

Правова ідеологія – це відображення і закріплення в теоретичній формі соціальних потреб та інтересів. Вона є основним компонентом правосвідомості. У радянський період, практично до 60-х років, правова ідеологія розглядалася в якості єдиної складової змісту правосвідомості. У роботах А. Я. Вишинського і М. М. Полянського чітко виражено негативне і партійно-непримиренне ставлення до правових почуттів, емоцій та правової психології в цілому [2, 148]. Очевидно, це відбувалося через комуністично-партійну недовіру і навіть страх перед психологічною наукою. І тільки поява наукових робіт І. Є. Фарбера, І. Ф. Рябко, Є. В. Назаренка, Г. С. Остроумова, О. А. Лукашевої та інших дослідників порушило наукове мовчання з приводу правової психології.

Ідеологія, у тому числі й правова, являє собою досить стійку духовно-ідеальну систему проникнення й відбиття сутності якогонебудь соціального явища [3, 32]. С. С. Алексєєв підкреслює, що «такі форми пануючої правосвідомості, як правова ідеологія, якою охоплюються пануючі юридичні доктрини, професійна й масова правосвідомість, варто розглядати як частину правової системи» [4, 212]. Такі думки трапляються й у О. В. Аграновської, К. Т. Бельського та ін. [5, 16]. І. Є. Фарбер визначає її як «систему правових ідей, що виражають інтереси й потреби класу» [6, 92].

У зв'язку із цим варто підкреслити, що визначення правової ідеології лише через класовий підхід не може повною мірою розкрити розглянуте явище, тому що в такому випадку з ідеології вилучаються властиві їй загальні соціальні, ментальні цінності народу, ідеї, погляди, що містять у собі споконвічне духовно-моральне навантаження. Разом із тим не можна повністю ігнорувати класовий фактор у суспільстві.

Правова ідеологія являє собою систему поглядів та ідей, у яких виражається ставлення, осмислення, усвідомлення, розуміння правової

дійсності різними класами, соціальними групами на певному етапі розвитку суспільства. Соціальна значимість правової ідеології полягає у визначенні чітких правових критеріїв оцінювання соціального життя, його цінностей, утвердження взаємної доброї волі між особистістю, суспільством і державою.

Правова ідеологія визначає характер правотворчого й правозастосовного процесу, синтезує різноманітні політико-правові феномени в одне ціле. Немає у світі держави, в якій не було б правової ідеології. У зміст Конституції, інших законів держави законодавець вкладає своє розуміння, пізнання юридичної матерії у вигляді правових поглядів, ідей, теорій. Це і є правова ідеологія. Єдність державного життя, правового буття значною мірою задається ступенем розвиненості правової ідеології.

Правова ідеологія – досить складне суспільне явище, що є своєрідною системою політичної інтерпретації, раціонального вираження й обґрунтування значущих для певного суб'єкта в цей історичний момент ціннісних властивостей, якостей, сторін, ознак правової реальності [7, 33]. Її ознаками є: по-перше, концептуальне осмислення і вираження виважених та сформованих інтересів і цілей класів і соціальних груп, по-друге, розробка її ідеологами (політиками, юристами, філософами), по-третє, орієнтація правової ідеології до реалізації своїх можливостей через різні форми свідомості, з метою стати мотивом практичної діяльності класу, народу [8, 51].

Основою, базою юридичної політики держави є суспільно-правова ідеологія, тому в цьому випадку вона має бути наслідком духовно-етичних, соціально-правових, культурних пошуків людини, суспільства, держави, результатом розумної громадської згоди, гармонізацією інтересів різних соціальних суб'єктів. Необхідно, щоб не було розриву щирого зв'язку між буттям і свідомістю, оскільки в такому випадку правова ідеологія не буде об'єктивно відбивати юридичну дійсність, що призведе не тільки до деформації правосвідомості, але й до проблем у законодавчій політиці держави [9, 12].

Визнання й підтримка правовою ідеологією природного права невідчужуваних прав людини, економічної, політичної й духовної волі в суспільстві – це один із найважливіших проявів її соціальної значущості. Правова ідеологія характеризується системністю і в значній мірі науковістю, адже вона претендує на теоретичне відтворення і вираз уявлень про право і закономірності правового життя суспільства. Тому поняття «правова ідеологія» виявляє себе через правову науку та її стан в монографіях, статтях вчених, їх лекціях, а також у програмних документах політичних партій, рухів, виступах їх лідерів та офіційних посадових осіб держави. Правову ідеологію завжди можна виявити

в конкретних письмових документах (наказах президента, програмах реформ, закликах і програмних документах політичних партій) або усних заявах професійних політиків. Її призначення – обґрунтувати, захистити найбільш значущі групові, класові правові інтереси, надати їм статус офіційної правової політики. Таке значення мають ідеї і теорії правової держави, поділу влади тощо.

Однак, слід розрізняти науковість і наукову образність, тобто ілюзорність, правової ідеології. Науковий характер будь-якої ідеології визначається ступенем її істинності, глибиною пізнання істини об'єкта, представленого у вигляді закономірностей розкритих явищ. Правова ідеологія є науковою тоді, коли її ідеї, гіпотези і теорії, виражені в поняттях і категоріях юриспруденції, відповідають соціальному прогресу, надають практичну користь ефективному правовому регулюванню у відповідності з ідеалами свободи, справедливості, законності та гуманізму. Але як свідчить досвід історії та практичної політики, кожен клас, кожна соціальна верства або група об'єднаних спільністю корінних інтересів людей прагне виразити у формі юридичних понять і категорій свої претензії на владу, власність, привілеї і т. д. І правова ідеологія, отже, часто несе в собі, поряд з загальнолюдськими ідеалами, псевдоідеали, стаючи в цьому сенсі ілюзорною. Звідси спостерігається відомий плюралізм політико-правової ідеології, її внутрішньо суперечливий характер. Таке значення мала, наприклад, рабовласницька і феодална правова ідеологія.

Термін «ілюзорність» нерідко зустрічається поруч із поняттям «ідеологія». Ілюзорність, наприклад, вважається характерною рисою ідеології революції. Суть ілюзорної ідеології полягає в тому, що творці цієї концепції ставлять свідомо нездійсненні цілі, керуючись при цьому не об'єктивними можливостями, а утопічними ідеями.

Правова психологія – другий структурний елемент правосвідомості. Вона являє собою систему почуттів, емоцій, настроїв і переживань, що виникають у людей з приводу правової дійсності. Відмінні риси правової психології полягають у її нестійкості, спонтанному характері розвитку та емоційній насиченості. Явища правової психіки суспільства, макро- і мікрогруп, а також окремих особистостей, виявляються в емоційно-чуттєвому реагуванні на правове середовище, у виникненні більш-менш стійких настроїв, почуттів, звичок, традицій, впливають з правового усвідомлення дійсності [10, 147]. Ці психічні явища виникають в результаті міжособистісного спілкування як продукти взаємодії і взаємовпливу окремих особистостей і соціальних спільнот. Це можуть бути почуття задоволення або незадоволення правосуддям, станом законності, реалізацією прав і обов'язків і т. д., а також більш складні психологічні явища у вигляді звичок, настроїв і установок, що визначають готовність реагувати на відповідну правову ситуацію.

Ми вважаємо невдалою спробу І.Я. Дюрягіна виділити в структурі правосвідомості, крім правової ідеології та правової психології, ще й третій елемент – мотиви поведінки, внутрішню установку і готовність діяти [11, 265]. Адже поведінкові елементи являють собою лише особливі, більш складні явища правової психології і нічого абсолютно нового в ідейно-психологічній структурі правосвідомості не утворюють.

Явищам правової психіки властива емоційна забарвленість, яка виражає буденні оцінки правових ідей і юридичної практики. Це світ первинних, нестійких і рухомих реакцій людей, обумовлених їхніми переживаннями і ставленням до правової дійсності. Вони виявляються на мітингах і зборах громадян, а також в їх повсякденному спілкуванні у вигляді усних оцінок, поведінкових актів, суджень з різних юридичних питань. Отже, можна констатувати, що правова психологія відповідає емпіричному, тобто буденному, рівню правосвідомості, що формується в результаті повсякденної практики осіб. Вона виражається в окремих психологічних реакціях особи або соціальної групи на законодавство, рішення суду, злочини тощо. Радість або засмучення з приводу прийняття нового або скасування старого закону, почуття задоволення або незадоволення практикою застосування юридичних норм, дій правоохоронних органів, нетерпиме або байдуже ставлення до порушень юридичних заборон – все це правові почуття (емоції) і в сукупності вони утворюють в суспільній свідомості сферу правової психології.

Разом з тим у структурі соціально-правової психіки є компоненти, яким притаманна стабільність і консерватизм. Це звички, традиції, звичаї та переконання. Вони властиві цілим народам. Наприклад, в приказку перетворилися уявлення про німецький педантизм у додержанні вимог права.

Особливість правової психології визначається ще й тим, що вона містить елементи несвідомого. Йдеться про певні психічні явища і процеси (інтуїція, психологічний афект, звичка, соціальне збудження – паніка тощо), які обумовлені певними фактами навколишнього світу, вплив яких на свою поведінку людина зазвичай не усвідомлює. Однак ця сфера може активно впливати на формування як правомірної, так і протиправної поведінки (стереотипів, звичок тощо).

Правова психологія скоріше за правову ідеологію реагує на зміни у правовій дійсності, тому що остання потребує більше часу для реального і глибокого вивчення цих змін.

У структурі правової психології вирізняють такі елементи:

1) сталі (правові стереотипи, традиції, звички) і динамічні (настрої, почуття, хвилювання);

2) пізнавальні (правові емпіричні знання, уявлення, погляди) і емоційні (правові емоції, почуття, настрої) [12, 53].

Вважається ідеальним, коли правова ідеологія зі своєю системою ідей, теорій виступає первинною, вихідною для формування явищ правової психіки, додаючи упорядкованості процесу становлення правосвідомості. На цьому положенні ґрунтується правовиховна робота держави та її органів по відношенню до громадян. Проголошуючи і пропагуючи систему офіційних правових ідеалів, держава сприяє цілеспрямованому формуванню правових почуттів, емоцій, настроїв і переживань, в яких ідеї і теорії отримують практичну апробацію та підтримку. Правова ідеологія перевершує правову психологію за ступенем, характером пізнання права. Якщо правова психологія здебільшого фіксує зовнішній, часто поверхнево-чуттєвий аспект, зріз правових явищ, то правова ідеологія прагне до виявлення сутності, соціального змісту, природи права, уявляє його у вигляді закінченої культурно-історичної філософії і догми.

Незважаючи на визначальну роль правової ідеології у структурі правосвідомості, правова психологія є найбільш поширеною формою усвідомлення права, властива всім суспільним стосункам, в яких присутній юридичний елемент. Від психологічної налаштованості громадян багато в чому залежить ефективність діючих актів, всієї правореалізаційної практики держави.

Під час дослідження, ми вирішили з'ясувати, чи всі вікові групи громадян однаково сприймають явища правової дійсності, та чи для всіх правова ідеологія є визначальною у структурі правосвідомості. Для цього ми окремо проаналізували структуру правосвідомості молодого покоління.

З точки зору соціології молодь – це особлива велика соціально-демографічна група, яку виділяють на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально-психологічних особливостей [13, 126]. Зупинимось на характерних ознаках правосвідомості молодого покоління з метою встановити специфіку структури його правосвідомості. Одразу зазначимо, що згідно законодавства України молодими громадянами вважаються особи віком від 14 до 35 років [14, ст. 1].

Ми встановили, що правосвідомості молодого покоління притаманні такі риси як імпульсивність, наївний ідеалізм, прагнення до справедливості, максимальне сприйняття інновацій і зовнішніх впливів, рухливість, нестійкість, домінування емоційного над раціональним. Тому структура правосвідомості молоді, на наш погляд, характеризується переважанням ролі правової психології над правовою ідеологією. Це означає, що здебільшого у таких осіб ще не сформовані правові погляди та ідеї, вони ще не знайомі з усім спектром правових теорій, тому в усвідомленні правової дійсності вони спираються на звички та почуття. Тобто в структурі правосвідомості молоді провідна роль належить саме

правовій психології. Решта ознак структури правосвідомості молодого покоління збігається з класичною структурою правової свідомості.

Отже, структура правосвідомості складається з наступних елементів – правової ідеології (сукупність принципів, теорій, концепцій, що формуються внаслідок наукового узагальнення правового розвитку суспільства) та правової психології (сукупність правових почуттів, емоцій, оцінок, настроїв, які домінують у суспільстві, виявляються у громадській думці) [15, 120].

Ми з'ясували, що правова ідеологія може бути «ілюзорною». Такими вважаються рабовласницька, феодальна, революційна ідеології. Для них характерні псевдоідеали та утопічні ідеї.

Деякі науковці зазначають первинність правової психології по відношенню до правової ідеології, інші пріоритетну роль, навпаки, відводять саме ідеології. Правова ідеологія визначає характер правотворчого й правозастосовного процесу у державі, психологія – лише правореалізаційного.

У цілому, слід визнати визначальний і провідний вплив правової ідеології на правову психологію. Теоретично осмислена і концептуально сформована, правова ідеологія веде за собою розвиток психології, сприяючи виникненню почуттів та емоцій цілком конкретної спрямованості. Але у всіх випадках елементи правової психології та ідеології виявляються взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Світ правових почуттів і настроїв містить у собі ідеологічні елементи, а ідеї і теорії самі формуються і засвоюються через чуттєво-емоційне сприйняття, утворюючи при цьому раціональну середу, основу становлення явищ правової психіки. Єдність цих двох сфер правосвідомості активно впливає на все соціальне життя суспільства.

Підсумовуючи, слід сказати, що правосвідомість – це діалектична єдність раціональних та психологічних компонентів правової ідеології та правової психології, подальше дослідження яких, на наш погляд, є перспективним.

Література:

1. Ярмоліцька Н. В. Поняття «ідеологія»: трансформація сенсів-значень // Матеріали науково-практичної конференції «Ідеологія в сучасному світі» (19-20 жовтня 2011 р., Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка); за заг. ред. Л. В. Губерського. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – С. 78-80.
2. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н. Н. Полянский. – М.: изд-во Московского у-та, 1956. – 214 с.
3. Нестеренко Т. Я. Идеология, ее особенности и формы / Т. Я. Нестеренко. – М.: Мысль, 1964 – 199 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М., 1981. – Т. 1. – 212 с.

5. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е. В. Аграновская; Отв. ред.: Лукашева Е. А. – М.: Наука, 1988. – 144 с.
6. Фарбер І. Є. Правосвідомість як форма суспільної свідомості / І. Є. Фарбер. – М., 1963. – 192 с.
7. Байниязов Р. С. Правосознание и российский правовой менталитет / Р. С. Байниязов // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 31-40.
8. Бельський К. Т. Формування і розвиток соціалістичної правосвідомості. – М., Вища школа, 1982. – 88 с.
9. Мальцев, Г. В. Право как идеологическое явление / Г. В. Мальцев // Сов. государство и право. – 1973. – № 3. – С. 12-15.
10. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. – М.: Юрид. лит., 1973. – 344 с.
11. Теория государства и права / Алексеев С. С., Васьков П. Т., Дюрягин И. Я. и др.; под ред. С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1985. – 480 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко – К.: Юрінком Інтер, 2006 – 688 с.
13. Соціологія: курс лекцій: навч. посіб. / за ред. С. А. Шудло, Т. М. Романіва, І. Л. Мірчук. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 240 с.
14. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ (у редакції 23 грудня 2010 р. № 2856-17 зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 29. – Ст. 272.
15. Правознавство: Підручник / Авт. кол.: Демський С. Е., Ковальський В. С., Колодій А. М. (керівник авт. кол.) та інші; За ред. В.В. Копейчикова. – 7-е вид., стер. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.

УДК 316.334.3:316.652.2

Карагіоз Р. С., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ОСНОВНІ ПАРАДИГМИ АНАЛІЗУ «КОНСЕНСУСУ» В ЗАХІДНІЙ НАУЦІ

В статті розглядаються головні теоретичні підходи до розуміння суспільно-політичної сутності консенсусу, які найбільш популярні в західній політичній науці.

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к пониманию общественно-политической сущности консенсуса, наиболее популярные в западной политической науке.

In the article basic theoretical interpretations of understanding of social and political essence of consensus, most popular in western political science are examined.